

XVIII.

A' MAGYARORSZÁGI

IZMAELITÁKRÓL MINT VOLGAI BULGAROK - ÉS MAGYAR NYELVŰ NÉPFELEKEZETRŐL.

IV.

E' hosszudad kitérés után már biztosban megkísérhetjük adni az izmaeliták' lakhelyzete' rövid vázlatát, minek kimutatásánál két osztályzat veendő tekintetbe; egyik a' kiterjedtebb vidéken együtt élők, másik a' honban elszórva tartózkodók' lakhelyét alkotja.

Az elsőhöz tartozik a) Pestvármegye, b) Jászság és c) Bihar - Szabolcs és Szatmárvármegyék' azon vidéke, melly Nyírség nevet visel.

A' másikkhoz: Arad, Baranya, Fejér, Győr, Heves, Veszprém és Verőczevármegye.

I) A' pesti várban és megyében keblezett izmaelitákról világosan szól II. Béla kir.' névtelen jegyzője. *Bille* falu Mendéhez közel és *Bócsa* pusztá Izsák és Kiskörös között kéttelenül Bila és Bocsu nevű izmaelita főnököktől nyerék nevezetöket. III. Honorius pápa' 1218-iki levele is emlékezik a' pesti szerecsenekről.

Jászság egész terjedelmében régi határiveral együtt izmaeliták földének vétethetik; van is némelly kéttelenül

izmaelitita eredetű főemberekről nevezett helyeikben maiglan emlék, mint Berény, Mizse, Lajos — *Jász-Berény*, a' jászok főhelye, köznépszájában Birin, a' legrégib oklevelekben (1357, 1407, 1412.) *Belen* és *Bewlen*- szállása, szinte a' Bila nevű izmaelita vezér nevét tükrözi vissza. *Mizse*, kétségkívül a' kún-László kir. alatti Myse nádorról, ki előbb izmaelita vallású jász volt, kölcsönzé nevét; *Lajos*, most amavval együtt pusztát a' jászföldön, Myse testvére Lysára mutat.

A' Nyírségen számos izmaeliták' laktát tanúsítja a' váradi regestrumban fönmaradt három rendbeli jegyzék. A' szabolcsmegyei *Polgár* is bizonyára bulgar alapítóktól nyeré nevezetét, valamint a' főnebb mondottak szerint *Kaló*, *Szabolcs*, *Szathmár*, és *Böszörmény*, IV. Béla kir. némi 1248-iki levelében: „*Villa Nogbezermen dicta.*“

II. A' külön foltokon, jelesen Aradvármegyében élők emlékezetére találni III. Honorius páp a' 1223-iki levelében; ugy István kir. 1266. irata ottan keblezett *Temerkén* nevű, egykoron izmaelitákhoz tartozott faluról nyújt bizonyítást.

Baranyavármegyében laktokra III. Béla kir. 1190. oklevele utal a' pécsi egyház-megyére vonatkozólag.

Fejérvármegyében *Bogárd* pusztát és *Polgárdi* falu az izmaeliták' bulgar nevét 's azoktól laktát árulja el.

Győrvármegyében *Szerecsen* nevű falu aligha más, mint izmaelita első lakosítól nyeré nevezetét.

Hevesvármegyében, *Bő* és *Šurlach* Tisza mellett helyekről mint egykor szerecsenek vásárhelye- és birtokáról van említés IV. Béla kir. 1238. és 1257-iki levelében. *Bala*- vagy mostani név szerint Törökszentmiklós is hihetőleg a' bulgariai *Balat'* emlékezetét tartotta fön.

Szerémségben; ide utal Cinnamus chalizius nevű izmaelitáiban.

Veszprémvármegyében a' *Bogárd* nevű pusztát hasonlóan bulgar lakosokat bizonyít.

Verőczevármegyében, Eszék vidéki Izmaelitákra utal Imre kir.' 1196-iki levele.

Az okok, melyek az izmaeliták' nyelvének magyar voltát bizonyítják, következőkben öszpontosulnak:

1-szor. Előterjesztésünkhöz képest az izmaelita, szerecsen, chalisius, bulgar, baskhurd, jász nevek azonegy népre vonatkoznak. Akar melyiket vesszük ezek közül, nem létezik az ekkorig ismertek' halmazában történeti emlék, mely e' népség' nyelvét a' magyarétól különbözőnek bizonyítná. Miket Wernher György XVI-ik századi író ¹⁾, utána Maginus 's egyéb külföldiek a' jászok' nyelvének magyarokétoli különbözö voltáról beszélnék, mint merő botlások, figyelmet nem érdemlök; Wernher' tévedése hihetőleg Ransanus a' régi jazygesek mint germaniai népekre vonatkozó, zavaros előadásából vevé eredetét.

2-szor. Föltéve, de meg nem engedve az izmaeliták' magyarokétoli különbözö nyelvét: olly terjedelmes népség nyelvének honunkban minden nyom nélküli kiveszése hihetetlen, föl sem tehető. Pedig nem mutathat föl senki a' hon' bármelly zugából nyelvmaradványt, izmaelitáktól hagyottat, és anyanyelvünktől idegen sajátságokban elütöt; sőt, azon vidékeken, hol egykor izmaeliták' fészkelét bizonyítják régiségeink, jelennen a' legtösb-gyökeresb magyar népre találhatni.

3-szor. Sz. Lászlónak az izmaelita leányok' kereszttyén magyarokhoz (de gente nostra) férjhezmenetelét parancsoló törvénye (cap. 48.) a' nyelv-egységi és szoros vérségi kapcsolatot árulja el. Olly büszke és féltékeny vala a' magyar minden időben vérenek tisztán tartására, hogy idegen ajku nemzetbelivel nősilendő, a' legvigyázvábban óvakodék összekeveredni; annálinkább

¹⁾ De admirandis Hungariae aquis. Schwandtneri, Scriptores rerum Hung. Lipsiae, 1746. fol. Tom. I. pag. 847.

nem lehet képzelnünk olly tette kényszerítő törvényt azon korból, midőn a' nemzet eredetisége - és ősi rendtartásaiért mindent, sőt még keresztén zsenge vallását is föláldozni nem egyszer megkísérté.

4-szer. Minden kétséget elhárít Cinnamus görög író' főnebb kiírt tanutétele, melly világosan magyaroknak, és a' többtől csak vallásban különbözőknek hirdeti a' kalézokat (*Hungaricis equitibus, qui apud illos diversae sunt religionis Chalisiis*), vagyis szerinte a' keresztén magyaroktól kalézoknak nevezett izmaelitákat (*Chalisiis vulgo ab ipsis appellantur*), a' XI-ik század elején, tehát olly időkorban, midőn még nyelvöket veszteni, és a' magyarokkal amalgamizalódniok lehetetlen vala, ha beköltözöttök csakugyan idegen ajkuak lettek volna. Helyesen megmagyarázza Cinnamus azt is, miképen eredett közöttök e' különbség. A' magyarok t. i. keresztén hitre térvén, egy részök a' régi vallásban megmaradott.

5-ször. Az Aleppóban (Haleb = Haláp) tanuló izmaeliták habozás - és tartalék nélkül nyilváníták Jakutnak a' többi magyarokkal egynyelvűségüket (*Linguae cultusque et habitus par nobis ratio cum Francis*); melly utóbbi kifejtésében Jakutnak maga Fraehn egyenesen európai magyarokat ismer. De a' bas-ghurd nevezet is, a' minő nemből azon ifjakat lenni mondá Jakut (*genus hominum qui Basch-Ghurdi audiebant*): nem másra, mint merőben magyarokra vonatkozik, a' már előadottakhoz képest.

6-szor. A' kazarak, kiknek Constantinus Porphyrogenneta és II. Béla király' névtelen jegyzője' összehangzó állításából vont csalhatatlan magyarázat értelmében valóságos utódi a' mátravidéki palócok és hazai kúnok, 's kik Ibn Haukal' bizonyításánál fogva már Bulgariában együtt laktak a' bulgarokkal, egyszerre is üzettek el onnan az oroszok által, szintazon író' vallomása szerint hasonlítanak nyelvben egymáshoz (*Lingua Bulgharorum similis est linguae Chasarorum*). Pedig, semmi sem bi-

zonyosb annál: hogy a' kazar ivadéku palócz és kún nép minden időben valamint most magyarul beszélt, és csak dialectusában divatozék némi különbözés. Ha tehát a' kazarak' nyelve magyar volt, szükségkép annak kellett lennie a' bulgar eredetü izmaelitákénak is.

7-szer. Abulfeda, ki a' többiben mondottak szerint jobbadán régi irományokból gyűjté ismereteit: idegen népfелеkezetre czélzás nélkül világosan a' magyar nemzet' egy töredékének tulajdonítja a' muhammedán vallást 1300. körül, hihetőleg már akkoron keresztyénekké létükről értesítést vevő. „*Rex, így ír ő a' magyarokról, et ceteri plerique Christiani sunt, quamquam etiam Moslemi inter eos reperiantur*“¹⁾. Miből egyszersmind nagysokaságukat 's a' messzi külföld' tudomására vergődhetni képes jelentőségek megérthetjük:

8-szor. Ha azon népsokaságot tekintjük, melyet a' bulgáriai izmaelitákkal egy nyelvü kazarak' maradéki, t. i. palóczok meg kúnok, és ezekkel Anna Comnena' tanúsága szerint²⁾ szinte egynyelvet beszélő (ὁμυγλωττας) bissenusok azaz besenyők (Patzinakitae) e' hazában alkottak: nem lehet imezen, historiai alapon nyugvó igazságot el nem fogadnunk: „Miután a' magyar nemzet e' három népfелеkezeti', u. m. besenyő, izmaelita vagy jász és kún' nyelvének kiirtására törvény- vagy akármiféle intézkedési eszközöket örökké érintetlen és kísértlet nélkül hagyott: nemcsak ki nem halhata a' tömérdek nép' nyelve honunkban, hanem inkább amazének múlhatatlannúl kellett volna ezekéhez simulni, eredeti sajátságát veszteni, ha csakugyan különböző nyelvet táplált a' há-

¹⁾ Abulfedae, Historia Antelamica. Lipsiae, 1831. 4-to. pag. 171.

²⁾ Alexiad. L. VII. ed. Paris. pag. 232. Apud Stritter, Memoria Populorum. Petropoli, 1778. in 4-to Tom. III. P. II. pag. 907.

rom jövevény népség. A' történetek és saját évkönyveink' azonban illy intézkedésekrőli mély halgatás által ellenkezőt bizonyítván, a' magyar nyelv és nemzet' eredeti épségben maradásánál fogva is, az izmaeliták' különböző nyelvről akármelly oldalról kerekedő gyanítás mint alap- és helyes ok nélküli, magában elenyészik.

9-szer. A' bulgarok királyának izlam fölvétele előtt, historiánkából igen ismeretes „*Almus*“ magyar neve olyan eredetre és nyelvre mutat. Ki ne tudná krónikáinkból, hogy a' honalapító Árpád' atyját, ki a' bulgar Almusnál kevés idővel élt előbb, Almusnak, vagy a' mostani kimondás szerint Álmosnak hiták! Atyja „*Silki*“ neve is, — mit Fraehn Vasilko-nak lenni vél, azt bizonyítja. Megjegyzendő, mikép az eredeti szövegben شكلي azaz: *Silki* áll, melly olvasható Salaki vagy Salkinak is. Hasonló nevek, mint Szalk, Szalka, Salgo, Szalók 'stb. divados maiglan számos helyneveinkben, hajdan kelendő vala személyeknél is. Életmódjuk, különösen a' lóhús evésnek a' pogány magyaroknál is szokásban léte nem kis erősségül szolgál a' rokon eredetre, valamint a' kazakokéval és nagymagyarországi basghurdokéval megegyező ruházatuk.

10-szer. Nem lehet másból, mint vérségi kapcsolatból magyarázni azon vonzalmat, melyet a' volgamelleki izmaeliták őseinkhez, olly töméntelen távulságu földre költözésük által bizonyítanak. Könnyebb szerrel és közelebb uton vonulhatának a' szinte muhammed vallásu hatalmas abbadszidák' birodalmába, mint Árpád unokája' új hazájába, ha a' vallásnál is erősebb kapcsolat, a' vérség és közös nyelv nem édesgeté vala őket inkább a' boldog hon' szerzéséről éjszak' fagyos bércein is hire terjedt magyarokhoz.

11-szer. Közönségesen tudva van, miszerint a' keleti és bizancziumi írók török nemből származtatják le magyar eleinket; 's ennél fogva a' XII-ik századig török és magyar (vngri, ungari) névvel illetik őket. Elég' ta-

núk erre Leo Sapiens, Constantinus Porphyrogenneta, Leo Grammaticus, Georgius Monachus, Simeon Logotheta, Cedrenus, Zonaras, és Geyza királynak a' magyar koronán álló „Törökországi király“ czíme; a' keleti írók közt végre Abulfeda. Épen így török nembelieknek bizonyítatnak keleti író sereg által honi izmaelitaink' ősei a' bulgarok. E' közös nevezetnél mi lehet csalhatatlanabb tanúság a' két nemzet' egy törzsök nemből ágazására 's nyelve' hasonlatosságára?

12-szer. Alig van hiteles tekintélyű régi író, kinél magyarok scythia eredete nem hirdettetnék: szint-azonkép scythia népek közé soroltatnak a' bulgarok. Semmi sem bizonyosb tehát a' historiában e' két népség' atyafiságánál, habár mind a' török, mind a' scythia nevezet némellyek által igen tág és határozatlan értelműnek tartassék is, mit azonban a' kérdéses századra alkalmazhatni általán fogva tagadunk. A' bulgarok scythia származását, mellyről értekezésünk folytatában bizonyítások fölhordva nincsenek, elég világosan tanusítja. Abulfaradsz, a' dunaiakat, mint kéttelenül amazoktól származottakat is érdekelve, következő soraiiban: „*Hoc tempore exierunt tres fratres ex Scythia interiore una cum 30,000 Scythiis. Fecerunt iter duorum mensium tempore hyemali ad adipiscendam aquam praecipue trans montem Ammonem. Pervenerunt ad fluvium Tanaim, qui ex lacu Maeotide egressus se mari Pontico immiscet. Progreffi deinde ad fines Romanorum, unus eorum nomine Bulgarus accitis 10,000 (militibus) Tanai traiecto castra posuit inter duos fluvios Tanaim et Danubium, qui etiam ipse in Pontum defluit. Mauritius, quem rogaverat, ut sibi terram ubi commoraretur Romanorum socius futurus, concederet, dedit ei Mysiam superiorem et inferiorem. Hic igitur sedem figentes propugnaculo Romanis fuerunt, qui Scythas illos Bulgaros vocarunt. Ceteri duo fratres in regionem Alanorum profecti sunt, qui Barsalei (vocantur), vel in urbem Cappadociae, quam portam Tur-*

carum Bulgari et Pungari appellant, qui olim Christiani fuerunt, et nunc secundum nomen fratris natu maioris Chazaræi appellantur.“ ¹⁾ E' fontos sorok' értelmében tehát scythák voltak a' bulgarusok, a' barsalaeusok vagy chazareusok azaz kazarok, és kivehetőleg a' turkák: csakhogy a' rokon néptörzsököket Abulfarads keleti modor szerint, mint az ó frigy' könyveiben közönségesen divatos, egyes személyekre 's így testvérekre viszi föl; a' mi egyébiránt a' dolog' valóságán nem változtat. Ben-Gorion zsidó író is Thogarma' tiz családai közé számítá főnebb olvasott soraiban a' *kazarokat* (chazar), *bulgarokat* és *magyarokat* (ungari). Mindennyi hiteles adatok után úgy hisszük, a' két népség' közös eredetéről kétség nem lehet. Épezen közös scytha eredetet bizonyítja bölc's Leo görög császár, midőn általa turkáknak nevezett őseinkről beszéli: „*Scythicis igitur Gentibus, eadem fere est et aciei et in ipsa sese convertendi ratio. Pluribus parent principibus et otio deditae sedibus incertis cum armentis gregibusque suis lectiora pascua sequendo, universae vitam tra'uncunt. Solae vero Bulgarorum et Jureorum Gentes persimili aciem instruendi studio tenentur; quae ceterarum Scythicarum gentium aciebus est firmior, cum et collato pede pugnas ineant, et unius imperis obtemperent.*“ ²⁾

13-szor. A' derbendi historia (Derbend Námeh) előadja: miként a' Kr. sz. u. 500. év körül kétfelé osztott mogor azaz magyar (hibás írás szerint mogul) néptörzsöktől alapítaték Bulgar a' bulgarok' fővárosa és Madzsarváros a' volgántúli magyarok' székhelye, így irván Reineggs' fordítása szerint: „*Ungefähr 70*

¹⁾ Abulpharagii, *Chronicon Syriacum*. Lipsiae, 1789. 4-to Tom. I. vers. lat. pag. 95.

²⁾ Kollar, *Historiae Jurisque Publici Regni Hungariae Amoenitates*. Vindob. 1783. 8-o Vol. I. pag. 25.

*Jahre vor Mohamed's Geburt, zeigte sich ein unzähliger Schwarm verschiedener Mogolischer Völker — Da aber für diese grosse Anzahl der Völker der Raum ihrer Eroberung in diesen Gegenden nicht zureichte; so zog ein grosser Theil davon weiter nach Westen; andere wandten sich längst der Wolga Ufern, mehr nordlich und erbauten die Stadt Kosan, welche sie damahls Bulgar nannten. Der westliche Zug der Mogolen breitete sich mehr nach Nordwest auf, und — Madzsar gründete“*¹⁾. „Világosságra jő ezekből a' bulgar és magyar népfelekezet' rokon eredete, a' volgai részeken ép azonegy alkalommal letelepedése, egyszersmind vérségi kapcsolat és egynyelvűség tekintetében fenforgó minden kétséget eloszlatván.“²⁾.

14-szer. A' bulgar nemzet és tartomány ezen név alatt már az V- és VI-ik században említetik a' történetírók által: jelesen, chorenei Móses (462.) Jordanes (530.) meg tununi Victor (567.) bulgar népről és tartományról beszélnek. A' névtelen örmény geographus írja: „*Sarmatiae pars prima a Zaluria, quae ab Germanis Bulgaria appellatur, ad ortum versus proxime*

¹⁾ Reineggs, Allgemeine Historisch-Topographische Beschreibung des Kaukasus. Petersburg 1796. 8-o I. Th. s. 66. ff.

²⁾ Az eredetikep arab nyelven írott, és Mohamed-Avahi-Akasi által török-tatár nyelvre fordított *Derbend-Nemeh* későbbkorisága és hibás adatai miatt kevés hitelt érdemlő a' keleti történet buvárok által; meg kell azonban ismernünk, hogy az a' legrégebb keleti kutfők után készült, hibáit is leginkább a' tudatlau másolók és interpolátorok okozák. Így, a' mogorok (magyarok) dolgainál *mogol* olvastatik, a' mi a' *re* ʃ betűnek rokonalakul, a' betűveli fölcserélésével keletkezett. A' magyar „mogor“ írással krónikáinkban és okleveleinkben számtalanszor fordul elő; nem is lehet itt mongolokra gondolni, kik illy néven legelőször a' XIII-ik században tűntek föl.

*abest, atque ad Oceanum aquilonarem et terram incognitam, quam Palucham appellant, atque ad Montem Rhiphaeum pertinet, a quo Flumen Tanais profluit.*¹⁾ A' szlávokká fajult dunai bulgarokat azonban — kiknek a' Volga vidékiektől származásuk a' bizanczi írók' hiteles tanutélénél fogva legkisebb kétséget sem szenved, a' Dunához és a' keleti birodalomba nyomulásokról szoltukban régibb hazájokat is érdekelve, hunoknak, és egyenesen hun csapatokat illető *utigur* és *kutigur* nevü népségnek hirdetik ugyazon bizanczi írók. Így Nicephorus (VII. száz.) *Unni*, *Unogunduri*, *Kotragi*, Theophanes (827.) *Hunni*, *Unnobundobulgari*, a' VI-ik századi írók, mint Procopius, Agathias, Menander: *Uturguri*, *Oti-guri* és *Kuturguri*, *Kotroguri* néven hívják; miből hun rokonságuk világosságra jó. Hasonlóan kunoknak és kun ivadékoknak vallják történetírók a' magyar nemzetet. Ha tehát a' scythia és turcus közös néven kívül még ez is egyiti őket a' magyarokkal, vérségi kapcsolatukról és egynyelvűségükről kételkedni legkisebb okunk sincs.

15-ször. A' bársony palotában született görög császár Constantin, kinek, mint ideköltöző magyar eleinkkel egykoru írónak tudósításai a' leghitelesb kútforrás gyanánt ismertetnek, egynyelvűknek hirdeti a' magyarokat a' kazarokkal. Így hangzanak ide illő sorai: „*Cabari a Chazarorum gente descendunt, factaque inter eos secessionem, ortoque bello civili, prior pars vicit, quique victi, pars occisi sunt, parsque fugientes ad Turcas in Pacinacitarum terram se contulerunt, ibique sedes posuerunt, contractaque mutuo amicitia, Cabari appellati sunt, unde et Chazarorum linguam ipsos Turcas docuerunt, habentque etiam hodie ean-*

¹⁾ Mosis Chorenensis, *Historiae Armenicae Libri III.* Londini, 1736. 4-o. pag. 347. A' Zaluria hihetőleg írás hi-ba Zabucia helyett.

dem dialectum; alia item Turcarum lingua utuntur“¹⁾). Vagycsak említeni elég, mikép Constantin a' magyarokat hja turcáknak. Az idézett sorok' tiszta értelmét egyébiránt következőkben határozhatni meg: „a' kazaroctól elpártolt, 's annakutána a' patzinakiták földén Lebediaban, a' magyarokhoz csatlakozott és kabar nevet fölvevő kazar szakadék csoport a' magyarokat kazar szójárásra megtanította.“ — Mert azt, hogy a' vele szoros szövetségre lépett és ótalmat nyújtó magyarokat, a' reájok nézve idegen nyelvre tanította volna meg, józanúl föl sem tehetni; Constantin szavaiban ugyanazért egyedül ott fekszik a' látszólagos homály, miszerint e' helyett: „*Chazarorum linguam ipsos Turcas docuerunt*“ ezt kellett volna írnia: „*Chazarorum dialectum ipsos Turcas docuerunt*“; a' nyomban következő e' sorokat pedig: „*habentque etiam hodie eandem dialectum*“ így szerkesztie: „*habentque etiam hodie eandem linguam*.“ Synonimum gyanánt cserélé föl itt a' lingua és dialectus szót a' koronás író. Akármellyik oldalról vizsgáljuk, nem lehet más, mint azonegy nyelv' különböző szójárását venni e' sorok' értelmezésénél. Még világosabban tűnik ki a' merőben dialectusi különbségre vonatkozás ime' végszókból: „*alia item Turcarum lingua utuntur*.“ azaz: hogy a' kabarok a' magyarok' szójárásával is éltek. Tegyük föl egykissé, mikép Constantin nem synonymum gyanánt és fölcserélve használá a' lingua kitételt dialectus helyett, hanem a' magyarokétól egészen különböző idegen nyelvet értett a' kazaroké alatt: mondhatni, a' legfonákabb magyarázat jőne ki soraiból. Ezen értelemben ugyanis a' kabarok a' magyarokat a' kazar nyelvre megtanították 's azáltal egy dialectusuakká váltak: azonban a' kabarok ezenkívül a' magyarok' előbbi nyelv-

¹⁾ De Administrandō Imperio. Cap. 39. Bandurii, Imperium Orientale. Paris, 1711. fol. T. I. pag. 108. seq.

vét is használták, és így egydialectusnak de egyszersmind kétkülönböző nyelvűek valának vagy legalább a' kabarok azon magyar nyelvvel is éltek volna, melyet a' magyarok a' kazarnyelv' fölvételével maguktól ellöktek. Mi csudálatos és természet elleni viszony keletkezendett vala e' szerint nemcsak, hanem két különöző nyelv egymás melletti használata és fönmaradása állapítatnék meg, melly honi régiséginkből távol sem bizonyítható sőt nyelvünk' belső történetével 's kifejlődésével össze nem egyez. A' magyarok' nyelve tehát egy, és csak dialectusban különböző lévén a' kazarokétól azaz kúnokétól, szükségkép a' bulgarokkal és azoktól származott izmaelitákkal is egy azon nyelvet beszéltek; miután irva vagyon, hogy a' bulgarok nyelve hasonlított a' kazarokéhoz („Lingua Bulgharorum similis est linguae Chazarorum.“) ¹⁾ Igazolja a' kazarok' magyarokkal egy nyelvűséget a' kazar kánnak Lebedias (Elöd) vezér iránt mutatott hajlama, vele tolmács nélküli értekezése. Töb-beket mellőzve, kazar maradványoknak hirdette a' magyarokat a' honunkban járt XVI-ik századi török író Scheich Ali is. ²⁾

¹⁾ Fraehn, De Chazaris Excerpta. Petropoli, 1822. 4-to P. I. pag. 41.

²⁾ Fraehn, a' bulgar nyelv' nyomzásánál érintetlen 's figyelem nélkül hagyá azon fontos jelenséget, miről az orosz történetek 's egyházi írók tanúságot hagytak, melly röviden ebből áll: Midőn az orosz nagy fejdelem Wladimír 987-ben a' keresztyén vallást kívánván nemzeténél bevinni, országa' előbbkelőinek tanácsából tíz értelmes férfiakat küldé előbb a' volgai bulgarokhoz, aztán Rómába és Konstantinápolba, olly megbízással: vizsgálják meg, valljon mellyik vallás lenne legjobb és czélszerűbb, a' muhammedan- e vagy a' keresztyén, és ez utóbbinak római vagy görög szertartása? Illy czélból küldetett a' poloczki származásu Smiram Iván is (Joannes Smera Polowecius), ki miután Palestínát és Aegyptomot bejárá, Alexandriában megkeresztelkedék, hon-

Minő emlékei maradtak honunkban az izmaelita nép-
ség neveinek? jöllehet már helytel közszel érintve vala,
itt megvizsgálni czélszerűnek látszik. Az izmaelita név
mint merőben vallás felekezeti, keresztyénségre téré-
sük után kialudván, helyneveinkben semmi emlékezetet
nem hagyta maga után; ellenben a' bulgar névnek, ám-
bár nem saját nyelvökből eredőnek és csak idegenektől
reájok alkalmazottnak látszik, némi nyomai mutatkoznak.
Léteznek ugyanis, mint már előbb láttuk, *Bogárd*, *Polgár*,
és *Polgárdi* nevű helyek, miket a' bulgar név rontott
kiejtésének lenni annál inkább hihetünk, mivel a' Toron-
tálvármegyében keblezett Besenyő és Vinga mezőváro-
soknak a' dunai Bulgárországból kiköltözött és a' mult
században megtelepített lakosait maiglan *bogárok*- és *boga-
rak*-nak hiva a' szegedkörnyéki magyar nép. Bulgariát is,
mint kiki tudja Bulgárországnak nevezzük anyanyelvün-
kön. Az oroszok is „*bolgar*“ névvel mondják ki a' „bul-

nan az új frigy' könyveivel egyetemben Wladimirhoz
levelet küldve, olly tanácsot magában foglalót, miként a'
görög és római meghamisított keresztyén hitet föl ne ve-
gye, mint hogy ő Alexandriában az apostolok' tiszta ta-
nitását és hagyományait találta legyen föl. Ezen levelet
Smiram *bulgar nyelven írta*, mellyet 1567-ben Kolodins-
ki András orosz és lengyel nyelvre fordítva adá ki, 's
ebből Wissowatus Benedek készítette latin fordítást. Lo-
monosownál (S. 156. * alatt) az utóbbi dologiránt Cave
angol tudós' következő című könyve idéztetik: *De
Scriptoribus Ecclesiast. Historia Litteraria. Tom. II.*
pag. 324. Ha már valóság Smiram levelének bulgar
nyelven költe (szó sem lehetvén itt a' dunai bulgarok'
szlavizált nyelvéről) fölötte becses maradványa volna
az a' buzgó fáradozással kutatott nyelvnek, méltán
igényli az orosz tudósok' csüggedetlen buvárkodását,
mint a' legfontosb historiai kérdések' egyikének eldön-
tésére szolgáló csálhatatlan bizonyítván. A' XVI-ik szá-
zadban megjelent, hihetőleg régebben készített lengyel
és orosz fordítás, talán némi utasítást is nyujtana ere-
deti példányáról.

garus“-t”¹⁾. A’ szerecsen névnek is maradt fön emlékezete az olly nevü faluban, mint fönebb Győrvármegyénél megjegyeztetett. Jellemzőbb mindezeknél, az, miről IV. Béla király’ némi 1240-iki oklevele teszen bizonyyságot: Abban ugyan is a’ győri vár’ Nyul, Sággh, Éch ’sth. falubeli népeinek (castrenses) szabadságai ’s kötelességei elszámítatván, bulgar köbölről, mint folyó mértékről tétetik említés ekképen: „*Idem populi de qualibet mansione dent Comiti Jauriensi viginti cubulos Bulgaricos de vino, et in festo S. Michaëlis solvant Comiti Buchariorum unum pondus, similiter de una quaque mansione*”²⁾: Valljon vehette-e a’ „*cubulus bulgaricus*” merték neme mástól, mint a’ kereskedést üző bulárföldi izmaeliitáktól nevét? Megfejtí világosan a’ bulgarus melléknév. Mennyit foglalt tulajdonkép magában, ki nem nyomozhatám.

Csekélyek ugyan e’ maradványok, de a’ homályokat földerítő jövendő még gazdagabb adatokat nyújthát a’ figyelmes vizsgálódók’ kezébe vagycsak ezek’ nyomán is.

Nem győznek eléggé csudálkozni a’ külföld’ némelly jelesb írói, sőt megfoghatatlannak látszik előttök, hogy a’ magyar nemzet, melly szerintök a’ Jegestenger’ zordon mellékiról jött, halászat és vadászatból éldegelő, polgárilag szerkezetben nomád csoportot képeze: miként vergődheték rövid idő alatt olly kitünő miveltségi fokozatra, minön ide költöztének már első századában, ’s főleg a’ keresztség’ bevételével az egykoru írók világos tanutételéből érthetőkép foglala helyet?

E’ rejtvénynek látszó kérdés könnyü szerrel oldatik meg, ha az ország-szerző magyarnép’ akkori viszonyaiból fejlődött életmódja, szellemi és anyagi állapota

¹⁾ Lomonossow, Alte Russische Geschichte. Riga, 1768. 8. s. 28. Nota *

²⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. III. vol. I. pag. 195. TUDOMÁNYT. 1844. v. 19

szemügyre véve, Europa' nyugoti népeinek jellemével hasonlítatik egybe.

A' rokonfaju, de magán érdekeknél fogva ellenes patzinakitáktól szorongatott magyar, uj hazát keresve, mint Constantinus Porphyrogenneta iratiból nyilvános, már Lebediaban az akkora világhírű hatalmas kazarokkal szövetségben élén, habár megengednők is régibb idei vadságát, a' hadviselés- és hódítás mesterségébe ezek által könnyedén beoktathaték. Nemis hiányzának nála a' harczias élet külső és belső kellékei Leo Sapiens' tacticaróli irata szerint. Számos hadinép, jól rendezett tábor, és válogatott hadi eszközök meg szerszámok tevék jelentékennyé, szomszédai előtt tiszteletre méltóvá. Atelkuzui lakása, 's onnan Pannoniába költözése alatt a' bizanci udvarral, majd mint ellenség, majd frigyos, gyakori követtségek' közbe jötté által közelebbi érintkezésbe jöven, a' görög miveltség- és fényüzéssel barátkozék meg. „*Ad Archontes Turcorum mittitur bulla aurea bisoldia cum hoc titulo: Literae Constantini et Romani Christum amantium Imp. Romanorum ad archontes Turcorum*“¹⁾); így ír a' bársony palotában született Constantin császár 950-ik évben. Beavattatván ekként Europa azidétti diplomatai viszonyaiba, kiismerheté a' szomszéd nemzetek' álását, hadi erejének gyenge voltát; miről a' morvai fejdelem ellen hivatásában még bővebb tapasztalást szerezhete.

Nem csuda azért, ha ettőlfogva a' magyarokat villogó fegyvereikkel Europa szerte dúlni és rabolni, nevékkel nyugotot majd az atlanti tengerig rettegésbe hozni olvassuk. Ha továbbá azt kérdeznők tünődve: mi eszközle külerejökön és vitézségökön kívül mégis a' bamu-

¹⁾ De Ceremoniis Aulae Byzantinae Lib. II. cap. 48. In Corpore Historiae Byzantiae Bonnae, 1829. s-vo Const. Porph. Vol. I. pag. 691.

latos hadi szerencsét? erre is megfelel a' historia. A' zaklatott nyugoti népek' gyávasága 's lelki tespedésben sinlődése legtágasb utat nyitá a' hadfiainak. Széltiben isten ostorának, álkeresztyénség okozta bünökérti lakolásnak hirdeté a' vakbuzgóság azon inségeket, miket a' költözések alatt szigorú élethez edződött harczias népfaj becsapásai által nyugot' országiban árasztá; a' babonás előítéletekkel küszködő földnép, aléltan 's öneszmélet nélkül engede az egyházfiak' szószékből hallatott ime szózatának: „*Sic exigentibus peccatis nostris*,“ — 's nem fegyverben, hanem oltárnál keresé a' hiúsult menedéket ¹⁾. Majd egy század vonult át illy kedvező körülmények közt a' magyarok fölöt, míg a' Némethon' fejedelmei, okulva saját veszteségökön, egyesült erővel, falal kerített városokban, fegyver által igyekezének gátot vetni a' romboló rohammak: de egyszersmind a' keleti nép' barátságos szövetségét és keresztyén vallásra édesgetését eszközölök, valahára megnyerék alattvalóik nyugalmát, — kivált Ottó császár és Takson vezér' békekötése következtében.

Ezek így levén, Europa' annyi országain számtalanszor átvonultában szerzett ismeretei könnyen kikéleszték, sőt megis érlelék azon műveltséget, mellynek magva már a' Volga és Fekete tenger' mellékein erős gyökeret vert őseinknél. Hiszen maga Constantin császár kelet' messzi tartományaiba kereskedést üzőknek állítja őket, midőn kétfelé, t. i. keletre, Perzsia mellékire, és nyugotra, Pannoniába szakadásukat megírá, turcáknak nevezvén magyar elődinket: „*Ad Turcas vero ortum versus in Persidis partibus habitantes, negotiatores*

¹⁾ Vita S. Delcoli Abbat. Lutrens. Apud. Bouquet, Recueil des Historiens des Gaules et la France. Tom. IX. pag. 121. Conf. Schmid, Geschichte von Frankreich. Hamburg, 1838. 8-o I. B. S. 227.

suos mittunt etiam num ii, qui occidentem incolunt prae-
dicti Turcae, invisuntque illos et responsa saepe ab ipsis
per hos accipiunt.“ ¹⁾). E' fontos sorok' ellenében kimer-
né tagadni a' magyarok' X-ik században kereskedését,
's azzal karöltve járó miveltségét? Nemde honi kereske-
dők valának azok, kik által izeneteket küldének Perzsia
melléki rokonaikhoz? Azon korban, minden, mi ke-
let- és nyugot közötti világkereskede's tárgyául szolgált,
Előázsia- és a' Fekete tenger' utvonalaiban arab kezelés és
befolyás által hozaték forgalomba. A' kalifák' főhelyei
gyűlpontját és rakhelyét képezték India és Középpázsia'
árucikkjeinek, 's onnan szivárgának Európába kelet'
drága szerei. Ezen világkereskedésbe, a' főnebbi sorok'
nyomán elődink is nem kis részt vőnek. Illy tények meg-
híusítják az ujabbkor' azon íróinak költeményeit, kik
a' magyar népet a' zordon éjszak vad csordáiból alakult-
nak hirdetik. — Nem kissé éleszték az ősmagyarok' e'
kereskedői szellemét a' hozzájuk költözött izmaeliták,
kik életmódjuk- és régi hazájokban gyakorlott kereske-
delmi viszonyoknál fogva még hatályosb befolyással ter-
jeszték a' jólét- és műveltség' áldását; elannyira, hogy
őket a' vagyonosság és értelmiség' képviselőiül mutat-
hatni be három első századaink alatt, 's nem mint ide-
gen ajku, hanem a' magyaroktól egyedül vallásban és
névben különböző rokon népszelekezetet.

Megkisértetvén imezekben csekély erőnkhez képest
a' nehéz kérdés föloldása: reméljük, homály-oszlatóbb
szövétnéket gyújtánk a' historia' terjedelmes mezejéni tá-
jékozhatásra éjszak tudósainak e' tárgykörűli nyomozá-
sainál. Kimutatók ugyanis, mennyire a' gondosan föl-
keresett történeti adatok kimutatni engedék, az izmaeli-
ták- és azokkal egyetemben a' volgai bulgarok' magyarnyel-
vű voltának bizonyosságát. — E' nyelvhasznalatossági

¹⁾ De Administrando Imperio. Cap. 38.

vitatás folytában kétségkívül észrevevé kiki, miként némi dialectusi különbözésre utalnak a' fölthordott tanutételek, mik között főleg a' bársony palotában született Constantin görög császáréval találkozánk. Ezek' nyomán, mint historiai igazságot, elvül fogadók miis a' tárgyalt népek' nyelvének épen úgy, mint a' kazarokénak a' magyarokétól dialectusbani különbözését. — Ámde, ha az kérdeztetnék: millyen volt, 's miben állott tulajdonkép ezen különbözés? aligha tudnánk szabatosan válaszolni. Nincs köztünk, bizton mondhatni, a' magyar nyelvet tudósan értő olly egyén, ki több-kevesebb ismerettel nem birna a' honi nyelv' két főszójárásáról, azon szójárásról, melly a' közéletben tiszta magyarságnak megpalóczosnak hivatik: mégis az illy szójárások' választó vonallal határozott különbözései- és ezen különbözések' belső tulajdonai-, természeti sajátságai- és egymásiránti hogy ugymondjuk, grammaticai viszonyairól van-e valakinek nem alapos, de csak fölületes ismerete? — pedig, illy különbözések' kikutatása- és okszeres studiuma által juthatunk csak azon kívánt eredményhez, melly végső analysisban nemzetünk' népfелеkezeteinek történeti viszonyait világosítaná föl. Léteznek e' honban és azon kül maiglan: *barkó*, *besnyő* (örségiek), *csangó* (Moldvában) *gányó*, *matyó* és *tahó* névvel jelölt magyarnyelvű népfелеkezetek, kikről úgy nyelv-mint historiai tekintetből igen keveset, vagy épen semmit sem hoztak eddig közismeretre íróink: holott, tudván tudatik mindezen népfелеkezetek' nyelvében a' tiszta magyarságtól elütő és a' palóczoshoz majd több- majd kevesebb hasonlatossággal bíró szójárás' divata ¹⁾. — Sajnálattal kell itt megvallanunk, hogy magyar *Idioticon*-nal

¹⁾ Az íróktól ekkorig szóval sem említett *tahók'* ismertetése nálam készen áll, adandó alkalommal, talán a' *csangók'* és *gányók'*-ével együtt napfényre bocsátandó.

nemcsak nem birunk, hanem olyannak kidolgozása iránt mégcsak készültek sem tettek¹⁾. Valóban, annál sürgetőbb az Idioticon' halasztás nélküli létrehozása, mint-hogy a' naponta terjedő népnevelés által a' nyelv' különböző sajátsági fölötté ritkitatnak, 's mondhatni, szemünk' láttára kiirtatnak. Több helyeket nevezhetnénk meg, hol a' lelkészek' buzgalma a' balúl hibásnak hitt tiszteletre méltó régi nyelvjárást annyira divaton kívül tévé, hogy olyannak egyedül az aggférfiak' ajkin és saját tüzhelyeiknél találni már némi hű maradványira. Jósolni merjük, mikint a' népnevelés' általános közzétételével úgy kihaland a' különbözőzés, hogy egy század' lefolytával alig leszen található a' palóczos beszédnek párányi nyoma. — Ha mégis egykoron a' nyelv' aknáiból ezen elrejtett kincsek kizsákmányolva, 's rendszeresen egybeállítva lesznek, biztosban haladhatunk a' felekezeti ségek' kijelölésében azon vezérfonál után, melyet a' historia vagy csak neveiknél fogva kezünkbe ad. Illy segédeszközök' hiányában tehát a' történeti forrásokból merített következő átalánosságban kénytelenítetünk most maradni az izmaeliták' nyelvének a' magyarétól dialectusbani különbözőzése' kimutatásánál.

Csalhatatlanúl áll a' bulgarok nyelvének a' kazarokévali hasonlatossága. Már a' kazarokat és tölök eredő kabarokat épen azoknak lenni, kik krónikáink szerint Árpád idejében kún nevezet alatt Mátra' vidékein letelepültek és maiglan palóczoknak hivatnak: annál inkább senki sem kétli, mivel az orosz és lengyel krónikákban mindig palócznak (polowczi) hivatik azon népség, melly a' byzancia és egyéb európai íróknál kún (cumanus) névvel illetetik; miből kéttelenné válik a' kazar és

¹⁾ Sőt az academia m. é. dec. 18. tartott ülésében határozta el egy magyar nyelvjárástan kidolgoztatását.

palócz nyelvnek azonegy volta, következésképp az izmaeliták' palóczos szójárása, és így a' magyarétól dialectusban különbözése. A' palócz. kún és kazar nemzet' azonosságára nézve egyébiránt, miről itt terjedelmesen nem értekezhetünk, a' történettudomány' hitelességére és a' tudós sereg' közhiedelmére legyen szabad hivatkozni ¹⁾: az izmaeliták' palóczos magyar nyelvét illetőleg azonban érintetlenül nem hagyhatjuk azon nehezséget, melyet a' dolog mostani állásánál fogva bárki könnyen ellenünk gördíthetne.

A' jászok valóságos ivadéki levén bebizonyításunk szerint az izmaelitáknak: miként lőn tehát, hogy azoknál nem divatozik a' palóczos szójárás?

Őszinte bevalljuk az ellenvetés fontosságát; de egyszersmind elég erősséget lelünk czáfolatára a' nyelvvizsgálók' azon megállapított törvényében, melyet magából a' természetből vontak le. Sok századok' tapasztalásai bizonyítják, mikép a' nyelvsajátságok' nyomozásánál két cathegoriát kell főleg tekintetbe venni, a' hegyi népeket t. i. és tér- vagy síkföldiekét. Az elsőbbeknél, mint elszigetelteknél mindig honosb az eredetiség; ellenben emezek, mint közlekedhetőbb állapotuaknál szél-tiben nyilatkozik a' vegyülés, másikhózi hasonosulás. A' térségi népcsapatok lakhelyzetöknél fogva ugyanis könnyebben és gyakoribb érintkezésbe jöhetvén szomszédaikkal, nem óvhatják úgy meg eredeti sajátságukat, mint a' hegyiek. — Illyszerü befolyásra akadunk a' jászoknál, kik boldog térföldeket a' hon' szíve körül foglalván, leginkább ki voltak téve azon vegyületnek, miáltal saját szójárásukba a' tisztább magyar beférkezők. Hátha még XVI-ik századi viszontagságaikat, mikkel a' török

¹⁾ E' tárgyról, úgy a' kún nyelv' magyarságáról külön, majd egykor világot látandó munkában is értekeztem már.

járom alatt küszködtek, méltó figyelembe vesszük? — De mindezek' daczára, nem mondhatni őket a' palócz szójárástól menteknek. Saját tapasztalásomat hívom bizonyságúl, miként a' jász köznépnél még most is kelen-dő olly palóczos kiejtés; miáltal nyelvök a' tiszamelléki tisztább beszéd-től első tekintetre megkülönböztethető. Régi írók is tapasztalák e' különbözést; mellőzve, hogy Timon Sámuel a' jászok - és kúnokét izetlen nevetséges beszédmódnak vallá ¹⁾. Octrokocsi Foris másfél század előtt bizonyítja e' róluk írott tanulságos soraiban: „Kitetszik az eddig mondottakból, és a' jászok' nyelvének vizsgálatából, hogy ők, (valamint maguk is elismerik), azon régi scythák' valóságos fajzati, kiktől a' mostani, magyar néven hívott nemzet származik, mert nyelvök mindenben egyenlő a' magyarokéval. *A' melly különbség első tekintettel látszik lenni némelly kevés szavakban, az nem olyan, hogy a' beszéd, különbözésére itt említést érdemelne.* Nem is mondhatni, hogy még régenten a' magyaroktól tanulták volna, mert különválva lakván, bizonyára még nehezebben tanulhatták volna, mint a' tótok és németek, kik rá nem mehettek mindez ideig, kivévén a' maguk szorgalma, fáradsága és kereskedés által magyar nyelv némelly megtanulóit. Tudja minden tanult férflu, 's a' tapasztalás is bizonyítja, mi nehéz legyen valakinek, kivált nemzeti sokaságnak ősi nyelvét vesztenie és a' szomszéd nemzet nyelvét tanulni meg ²⁾. Kézzel fogható igazságok ezek; az izmaelita népsokaság' magyar nyelvét már magukban is czáfolhatlanúl kivívók.

¹⁾ Imago Novae Hungariae. Viennae. 1762. 4-o pag. 52.

²⁾ Origines Hungaricae. Franequerae, 1693. 8. P. I. pag. 65, 66.